

Daniela Marčoková
Univerzita v Novom Sade
Filozofická fakulta
Oddelenie slovakistiky
danielamarckova@ff.uns.ac.rs

УДК 811.162.4:371(497.11)
<https://doi.org/10.18485/slavitika.2018.22.2.24>
оригинални научни рад
примљено 26.02.2018.
прихваћено за штампу 04.10.2018.

Jasna Uhláriková
Univerzita v Novom Sade
Filozofická fakulta
Oddelenie slovakistiky
uhlarik@ff.uns.ac.rs

ĽUDOVÁ SLOVESNOSŤ V ČÍTANKÁCH SLOVENSKEHO JAZYKA PRE TRETÍ A ŠTVRTÝ ROČNÍK ZÁKLADNEJ ŠKOLY V SRBSKU*

Táto práca predstavuje prehľad zastúpenia ľudovej slovesnosti v najnovších čítankách pre základnú školu v slovenskom jazyku v Srbsku pre tretí a štvrtý ročník, ktoré vyšli v roku 2006 a 2007. Cieľom nášho výskumu bolo zistiť, ktoré žánre ľudovej slovesnosti sú v týchto ročníkoch najzastúpennejšie, ako i to, či je a v akej miere zastúpená inonárodná ľudová slovesnosť. Venovali sme sa aj otázke dôležitosti ľudovej slovesnosti vo výchovno-vzdelávacom procese.

Kľúčové slová: žánrové zastúpenie, výchovno-vzdelávacie procesy, slovenská a inonárodná ľudová slovesnosť.

This paper presents an overview of the representation of folk literature in the most recent Slovak language textbooks (published in 2006 and 2007) for the third and fourth grade of elementary schools in Serbia. The main objective of our study is to discover which genres of folk literature are represented the most within the two grades. In our research, we are also concerned with the question of the importance of folk literature integrated in the educational system.

Keywords: genre representation, educational system, Slovak and non-Slovak folk literature.

Tento výskum nadväzuje na naše predošlé výskumy zamerané na analýzu čítaniek pre prvý a druhý ročník základnej školy v slovenskom jazyku v Srbsku (Marčoková, Hodoličová 2017), v rámci ktorých sme prišli k uzávierom, že ľudovú slovesnosť v týchto čítankách reprezentujú nasledujúce žánre: ľudová rozprávka, bájka, povesť, detské ľudové hry, vyčítanky, vinše, detské piesne, hádanky, porekadlá, príslovia, riekanky, vtipy a prirovnania, ktoré sú rozsahom kratšie a sú podané jednoduchým, toľko veku priliehavým jazykom. Príroda, rastlinný a zvierací svet sa nachádzajú vo sfére záujmu žiakov mladšieho školského veku, i keď je výskyt autorskej tvorby častejší. Ľudovú slovesnosť chápeme ako formu, cez ktorú dieťa tohto veku najprirodzenejšie prijíma životné hodnoty a tak aj v týchto čítankách vidieť snahu po zachovaní všetkých pokladov jazyka, kultúry a tradície príznačné pre slovenskú, vojvodinskú, ale i srbskú a inonárodnú ľudovú slovesnosť.

V tomto príspevku sa zaoberáme aj otázkou dôležitosti ľudovej slovesnosti a jej výskytu vo výchovno-vzdelávacích procesoch. Ľudová slovesnosť alebo slovesný

* Príspevok predstavuje parciálne výsledky v rámci projektu Diskurzy menšinových jazykov, literatúr a kultúr v juhovýchodnej a strednej Európe (178017), ktorý financuje Ministerstvo osvet, vedy a technologického rozvoja Republiky Srbsko.

folklór vznikala v dávnej minulosti a šírila sa ústnym podaním. Ľudia ju začali zapisovať až neskôr. Ľudovú slovesnosť v prvom rade klasifikujeme na: prózu, poéziu (hlavne ľudová pieseň), dramatizácie (ľudové hry) a detský folklór. Pôvodne mal folklór v živote dospelých poučiť, zabaviť a bol súčasťou magických obradov. Keď prestal plniť túto funkciu v živote dospelých, začal prenikať do detského folklóru.

Podľa Hodoličovej (2005: 39) v ľudovej slovesnosti sa v najväčšej miere prejavuje mravná výchova. „Z nej sa dieťa učí rozlišovať dobro od zla, statočnosť od nemravnosti a falošnosti, spravodlivosť od nespravodlivosti, postavy pozitívne a negatívne. Univerzálnosťou svojich ideí a tém ľudová slovesnosť učí dieťa, že aj slabí a chudobní hrdinovia môžu zdolať všetky prekážky a pravda musí zvíťaziť.“ Zároveň u žiakov rozvíja vedomie o sebe a o iných, sebaúctu a jazykové zručnosti, vyplňa emotívny svet žiakov a je dôležitým aspektom ich sociálneho rozvoja.

Komenský vo *Veľkej didaktike* hovorí: „Ak treba proti pokazenosti ľudského rodu použiť nejaké lieky, to treba v prvom rade robiť premyslenou a usilovnou výchovou mládeže“ (Spevák 2003: 85) a čítanie ľudovej slovesnosti môže mať iba vplyv pozitívny. Pri tvorení plánov a programov pre určité ročníky sa vychádza z predpokladu, že je príklon k jednotlivým druhom literatúry ontogeneticky podmienený. Ako Stanislavová uvádza, literatúra pre deti sa riadi vlastnými žánrovými prioritami: „Nejde o nič iné, než o „priradenie“ určitých literárnych žánrov (žánrovo-tematických subsystémov) ako preferovaných v určitej fáze vývinu detskej osobnosti, a to na základe ontogenetických charakteristík dieťaťa.“ (Liptáková et. al. 2011: 140). Základné funkcie, ktoré literárne dielo plní vo vzťahu k čitateľovi podľa Kopála (1987: 25) sú: poznávacia, výchovno-formatívna, svetonázorová, mravná a ideo-vo-estetická. Podľa neho: „V celom detskom folklóre sa prejavuje dokonalé spojenie výchovnej a poznávacej funkcie poézie a umenia, ktorým sa do vedomia detí dostávajú základné hodnoty ako východiská pre ich budúcu orientáciu v živote.“ (Kopál 1987: 38).

Otázka obsahu učebníc a výberu textov bola a dodnes zostala jednou z ústredných otázok teórie výučby. Ako to uvádza Spevák (2003: 138), i Komenský sa zmienil o školských knihách, ktoré podľa neho majú byť koncízne, bez prebytočností, prispôbené veku tým, ktorým sú určené. Práve knihy, okrem učiteľov a žiakov sú „najdôležitejšími prvkami školy.“

Prvoradým cieľom výskumu bolo zistiť, aký je výskyt slovenskej a inonárodnej ľudovej slovesnosti v čítankách pre 3. a 4. ročník a ktoré žánre sú zastúpené.

Výsledky výskumu

Analýze boli podrobené čítanky pre 3. a 4. ročník základnej školy.¹

Ľudová rozprávka patrí medzi základné epické žánre ľudovej slovesnosti (Kopál, 1987: 31). V treťom a vo štvrtom ročníku sú zastúpené: realistické rozprávky, v ktorých je redukcia výnimočného sveta, zázračných krajín, hrdinami sú prostí dedinskí ľudia (Vojak cisára Jozefa [Č4, str. 69], Divotvorný lovec [Č4, str. 91]), zvieracia rozprávka (Kohút, kocúr a kyjanica [Č4, str. 84]) a humoristická rozprávka (Janove príhody [Č3, str. 43]). Vo fantastických rozprávkach (Zakliaty zámok [Č3, str.

¹ Pri úvádzaní príkladov používame skratky Č3 (*Čítanka pre 3. ročník ZŠ*, 2006) a Č4 (*Čítanka pre 4. ročník ZŠ*, 2007).

45]; O veternom kráľovi [Č4, str. 66]; O chudobnom mlynárovi [Č4, str. 131]) sa skutočný svet prepleť s neskutočným, dejú sa v nej zázraky a divy, zjavujú sa fantastické postavy (čarodejnica, drak) a tie reálne dostávajú nadprirodzené vlastnosti. Niekedy je ťažko určiť presnú skupinu, lebo rozprávka má prvky dvoch skupín (napr. v rozprávke Mechúrik-Koščúrik s kamarátmi [Č3, str. 16] máme prelínanie sa fantastickú a zvieracej rozprávky). Sú i také, v ktorých vystupuje človek ako vedľajšia postava a ktorý rozumie zvieracej reči (Starý Bodrík a vlk [Č4, str. 71]). Inonárodná ľudová rozprávka je tiež zastúpená v treťakej jednou nemeckou (Všetkým nevyhovíš [Č3, str. 23]) a v štvrtakej čítanke jednou českou (Čarodejné husle [Č4, str. 89] a jednou srbskou (Bobuľko [Č4, str. 86]).

Bájka je malá epická forma. Podaná je alegoricky. Vystupujú v nej zvieratá, no ich konanie sa vzťahuje na charakterové vlastnosti ľudí (Hlebová, 2006: 25). Napríklad, v srbskej ľudovej bájke O zajacovi a korytnačke [Č3, str. 67] zajac symbolizuje lenivosť a chvastúnstvo; v bájke Komu česť, tomu česť [Č4, str. 73] mladý somár predstavuje naivitu, starý somár múdrosť a skúsenosť a lastovička pohotovosť a šikovnosť; v bájke Liška a mačka [Č4, str. 74] liška symbolizuje chvastúnstvo a mačka múdrosť; v Ezopovej bájke Smädná vrana [Č4, str. 74] vrana predstavuje dôvtipnosť.

P o v e sť je prozaický alebo básnický epický útvar, ktorý vychádza z historickej udalosti, osobnosti alebo miesta (Kopál 1987: 33). Vo štvrtakej čítanke sú dve povesti, ktoré sa vzťahujú na jednotlivé miesta, čiže dediny na Slovensku: O svätoturskom zvone [Č4, str. 110] a O čertoch z Priehoda [Č4, str. 112].

B a l a d a je najkratší lyricko-epický žáner, založená na tematických kontrastoch: láska a nenávisť, protiklad medzi chudobnými a bohatými a pod. (Hlebová 2006: 18). Lúbozná udalosť obyčajných ľudí, (nie hrdinov, ani historických osobností) končí tragicky a práve kvôli smutnému koncu balady nie sú veľmi obľúbené u žiakov. Dve balady sú zaradené do štvrtakej čítanky (Zakliata dcéra [Č4, str. 30] a Hory, hory, čierne hory [Č4, str. 32]).

D e t s k é Ľ u d o v é h r y sa vyskytujú v treťakej čítanke a sú tri, všetky spracované podľa Márie Miškovícovej: Včielky na výzvedoch [Č3, str. 103], Hra na detskú svadbu [Č3, str. 12], Kyselica kyselá [Č3, str. 90]. Vo štvrtakej čítanke nie sú.

V i n š e sú zaradené do treťakej čítanky a je ich štyri [Č3, str. 54], zatiaľ čo vo štvrtakej čítanke sa nevyskytujú.

D e t s k é p i e s n e sú často prebraté z ľudového repertoáru dospelých. Do treťakej čítanky je zaradených 8 celých ľudových piesní (Pokapala na salaši slanina (celá) [Č3, str. 11]; Po valasky od zeme (posledná strofa) [Č3, str. 11]; Kohútik jarabý (prvá strofa) [Č3, str. 11]; Anička maličká (prvá strofa) [Č3, str. 11]; Ej padá, padá rosička [Č3, str. 29]; Spievaj si, dievčatko [Č3, str. 29]; Pod naším okienkom [Č3, str. 105]; Pod tým naším okienčkom [Č3, str. 52]; Poduj, vetrík, odhora [Č3, str. 23]; Tancuj, tancuj [Č3, str. 59]; Pýtali ma [Č3, str. 101]), a tri ľudové piesne sú predstavené buď prvou alebo poslednou strofou. Okrem toho, je tu aj vianočná pieseň (Tichá noc, svätá noc [Č3, str. 53]). Vo štvrtakej čítanke sú úryvky piatich ľudových piesní, ktoré sa uvádzajú pod jedným názvom (Spievajže si, spievaj [Č4, str. 76], a vianočné piesne a koledy, ktoré sa tiež uvádzajú pod jedným názvom (Dobry pastier sa narodil [Č4, str. 78]).

H á d a n k y sú malou formou ľudovej slovesnosti. Niekedy majú podobu personifikácie, metafory, či prirovnania (Kopál 1987: 36). V treťakej čítanke sú v hádan-

kách spracované témy zo sveta rastlín, zvierat, vecí, prírodných javov a je ich deväť.² Do štvrtáckej čítanky nie sú zaradené.

V tretiačkej čítanke sa malé formy ľudovej slovesnosti príslovia, porekadlá a pránostiky radia do tej istej kategórie, ako porekadlá³. S pojmom pránostiky⁴ sa prvýkrát stretávame vo 4. ročníku, keď sa vyčleňujú od skupiny porekadiel a prísloví⁵. Niektoré porekadlá sa opakujú v rôznych čítankách. Nepovažujeme to za nedostatok, naopak, vychádzame z presvedčenia, že opakovaním upevňujeme poznatky a v súvislosti s procesom zabúdania konáme preventívne.

Riekanky (rečňovanky) sú svojráznym príhovorom detí k zvieratám, rastlinám, k rozličným úkazom a javom v prírode (Kopál 1987: 37). V tretiačkej čítanke je ich šesť.⁶ Do štvrtáckej čítanky nie sú zaradené.

V tretiačkej čítanke je dvadsaťpäť vtipov (žartov)⁷, dvadsať prirovnaní⁸ a tri vyčítanky⁹ kým vo štvrtáckej čítanke sa tieto žánre ľudovej slovesnosti vôbec nevyskytujú.

Záver

Ľudovú slovesnosť v analyzovaných čítankách reprezentujú žánre, ktoré zodpovedajú psychicko-mentálnym vlastnostiam žiaka: ľudová rozprávka, bájka, povest', detské ľudové hry, vyčítanky, vinš, detské piesne, hádanky, porekadlá, príslovia, riekanky, vtipy a prirovnania. Príroda, rastlinný a zvierací svet, sú zvyčajne tematikou ľudovej slovesnosti, a ako aj v predchádzajúcich ročníkoch, ešte stále sa nachádzajú vo sfére záujmu žiakov tretieho a štvrtého ročníka. Prítomné sú texty slovenskej, vojvodinskej, srbskej ale i inonárodnej ľudovej slovesnosti.

Slovenská ľudová rozprávka je väčším počtom zastúpená vo štvrtom ročníku (sedem) a v menšej miere v treťom ročníku (tri). Inonárodná ľudová rozprávka je zastúpená v tretiačkej jednou nemeckou a vo štvrtáckej čítanke jednou českou a jednou srbskou. V tretiačkej čítanke je jedna bájka a vo štvrtáckej čítanke sú tri bájky. Vo štvrtáckej čítanke sú dve povesti a dve balady, v tretiačkej čítanke sa nevyskytu-

² *Hoc má dlhú bradu, nevie ti dať radu.* (Koza); *Predstav si, že si chytil malú blchu a máš lupu, okuliare a mikroskop. Čím ju budeš pozorovať?* (Očami); *Pridaj, menšie je, vezmi, väčšie je.* (Jama) atď.

³ *Učenie má horké korene, ale sladké ovocie; Jestu taký medzi nami, čo má v hlave plno slamy; Dobrý priateľ nad zlato; Lepšia hrst' priateľstva ako voz dukátov; Dobrá studňa v suchu vodu dáva, dobrý priateľ v núdzi sa poznáva* atď.

⁴ *Na Tri krále o skok dále.* (6. januára); *Ak sú na Hromnice kalúžky, budú jabĺčka a hrušky. Prešli Hromnice, koniec sanice.* (2. februára) *Matej ľady láme; ak ich nenájde, tak ich urobí.* (24. februára); atď.

⁵ *Z malej iskry veľký oheň býva; Čím vyššie vyjdeš, tým ďalej dovidíš; Nie ten je majster, ktorý začne, ale ktorý dokončí; Hore hľadel, spadol do jamy; Čas nečaká nikoho; Čo dneska zameškáš, zajtra nedohoniš* atď.

⁶ *Poslali ma naši k vašim; Otec náš, tatko náš; Keď mi domov prideme; Do misy mi dajte; Železo, železo, oželezilo si sa. Koleso, koleso, okolesilo si sa; A tie vrabce z toho trnia štrng-brnk do trnia; Ori, orie, orie Ján* atď.

⁷ – *Čo bolo dnes v škole, synček? – Bol som hrdinom. Trýznili ma otázkami a ja som ani slovo nepovedal!*

⁸ *Čierne ako havran; Biele ako sneh; Žlté ako vosk; Zelené ako rozmarín; Červené ako ruža* atď.

⁹ *Pri potoku stojí vrbá; Du, du, du, otec kope záhradu; Sedí žaba na kameni* atď.

jú. Detské ľudové hry sa vyskytujú v treťiackej čítanke (tri), tiež vinše (štyri), kým v štvrtiackej čítanke sa nevyskytujú. Do treťiackej čítanky je zaradených osem celých ľudových piesní, vo štvrtiackej je jedna. V treťiackej čítanke je deväť hádaniek a do štvrtiackej nie sú zaradené. V treťom ročníku je 38 porekadiel, kým vo štvrtom ročníku sú 22 porekadlá a 10 pranostík. V treťiackej čítanke je šesťnásť riekaniek a do štvrtiackej nie sú zaradené.

Do treťiackej čítanky sú zaradené detské ľudové hry, vinše, riekanky, vyčítanky, kým vo štvrtiackej nemáme ani jeden zo spomínaných žánrov, zatiaľ čo do štvrtiackej čítanky sú zaradené povesti a balady, ktoré sa v treťiackej čítanke nevyskytujú. Na začiatku čitateľskej fázy žiaci nižších vekových kategórií preferujú lyriku a z epiky fantastické rozprávky, kým sa neskoršie javí priklon k epike, zvlášť historicky podloženej povesti.

Čítanky väčšinou obsahujú autorské, intencionálne zamerané texty pre deti. Aj moderné autorské formy majú značný výchovný vplyv na žiakov prvého cyklu, no ľudová tvorba vďaka svojej jednoduchosti, priamemu odkazu a jasnej polarizácii na dobré a zlé asi v najväčšej miere vytvára dobrú osnovu pre formovanie mravných hodnôt v ďalšom vývine žiakov. Vyučovanie v prvom cykle ponúka priestor na koreláciu predmetov a tak sa ľudovej tvorbe možno venovať aj v rámci iných vyučovacích predmetov. Na túto koreláciu sú najvýhodnejšie predmety hudobná a výtvarná kultúra, kde ľudový text môže byť predlohou na zhudobnenie alebo ilustrovanie obsahu, zatiaľ čo vyčítanky možno implementovať do hodín telesnej výchovy (napr. keď treba zvoliť vedúceho skupiny). Práve školské prostredie je jedným z primárnych, kde sa mladé generácie v súčasnej dobre oboznamujú s ľudovou slovesnosťou.

Citovaná literatúra

- Hlebová, Bibiána. Žánre detskej literatúry v čítaní s porozumením. Prešov: Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity, 2006.
- Hodoličová, Jarmila. Prehľad dejín slovenskej vojvodinskej prózy pre deti. Belehrad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2005.
- Kopál, Ján, Eva Tučná, Eva Preložníková. Literatúra pre deti a mládež. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1987.
- Liptáková, Ľudmila a kol. Integrovaná didaktika slovenského jazyka a literatúry pre primárne vzdelávanie. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta – Katedra komunikačnej a literárnej výchovy – Kabinet výskumu detskej reči a a kultúry, 2011.
- Marčoková, Daniela, Jarmila Hodoličová. "Ľudová slovesnosť v čítankách pre prvý a druhý ročník základnej školy v slovenskom jazyku v Srbsku". [In:] Lj. Popović (ed.) Slavistika XXI/1-2. Beograd: Slavističko društvo Srbije, 2017, 374-379.
- Spevak, Zoroslav. Jan Amos Komenski, pedagog i utopista. Bački Petrovac: Kultura, 2003.

Zdroje

- Spevák, Zoroslav. Nauč ma kotrmelec: Čítanka pre 3. ročník. Nový Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2006.
- Kardelisová, Mária. Ako vznikajú rozprávky: Čítanka pre 4. ročník. Belehrad: Zavod za udžbenike, 2007

Daniela Marčok, Jasna Uhlarik

NARODNA KNJIŽEVNOST U ČITANKAMA SLOVAČKOG JEZIKA
ZA TREĆI I ČETVRTI RAZRED OSNOVNE ŠKOLE U SRBIJI

Rezime

Ovaj rad predstavlja pregled zastupljenosti narodnog stvaralaštva u čitankama za osnovnu školu (treći i četvrti razred) na slovačkom jeziku u Srbiji, koje su izašle 2006. i 2007. godine. Cilj našeg istraživanja bio je utvrđivanje žanrova narodne književnosti koji su najzastupljeniji u ovim razredima. Ujedno se bavimo i pitanjem značaja narodne književnosti u savremenim vaspitno-obrazovnim procesima.

Ključne reči: žanrovska zastupljenost, vaspitno-obrazovni proces, slovačko i inojezično narodno stvaralaštvo.